

І. Я. ФРАНКО ПРО КЛАСОВУ
БОРотьБУ СЕЛЯН ГАЛИЧИНИ
В ПЕРІОД РОЗКЛАДУ ФЕОДАЛІЗМУ

У своїх працях І. Франко значне місце відводить висвітленню історії Галичини кінця XVIII — першої половини XIX ст. Цей період привертає його увагу значним ростом антифеодальної боротьби селян, яка викликала посилення їх експлуатації внаслідок кризи феодально-кріпосницької системи господарства. Він писав, що посилення експлуатації селян піднімало грізні хвилі незадоволення, які загрожували знести «хлопську неволю». І хоч селяни були ще неспроможні сформулювати свої цілі, бо вирости «в довговіковій темноті і притиску, не мали ясного пізнання своїх інтересів, не знали куди хилитися і до чого прямувати», але їх боротьба мала величезне значення, бо в результаті привела «до революції і до повалення феодалізму»¹.

Жахливі картини кріпацького лихоліття постають з оповідань І. Франка «Панщизняний хліб», «Як пан собі біди шукав», «Гриць і панич», поеми «Панські жарти» та ін.

Для поміщиків знущання з селян було забавою, «жартами», як називає їх кріпосник Мигуцький, змальований І. Франком у поемі «Панські жарти».

В сатиричному оповіданні «Як пан собі біди шукав» (1887) І. Франко змальовує звичайну картину наруги, вчиненої панськими посіпаками над людською гідністю:

«...На тоці лежав розтягнений мужик і йойкав, і стогнав, і кричав. На його руках, плечах і ногах сиділи три сильні драби, а два інші прали канчуками в се місце, відки ноги ростуть.

— Що ви робите? — питає цікаво пан.

Завідатель станув перед паном, уклонився і сказав:

— То, прошу пана, Гриць Шуліка відбирає свою тижневу порцію.

— За що?

— Три рази спізнився на панщину»².

Поміщики по-старому самовільно ділили землю своїх підданих, приєднували їх ґрунти до своїх, заставляли селян відбу-

¹ І. Я. Франко. Мислі о еволюції в історії людськості.— Твори, т. 19. К., 1956, стор. 98—99.

² І. Я. Франко. Як пан собі біди шукав.— Твори, т. 2. К., 1950, стор. 100.

ти більшу панщину, ніж ту, яка була записана в інвентарях; бирали селян різними поборами, заставляли їх відробляти на панському полі за ту допомогу, яку пан давав селянинові, коли му загрожувала голодна смерть тощо. Все це було причиною обмеження можливості виробництва достатньої кількості продуктів харчування в селянському господарстві, що нерідко приводило до масового вимирання селян, особливо в неурожайні роки, коли в Галичині вибухав голод. Люди жили в той час опивою, гірчицею та корою, цілими громадами тікали на Польщу, на Бессарабію, а траплялися випадки, коли їли трупи померлих людей¹.

Деспотичний гніт і насильство поміщиків не могли заглушити в селян суспільну свідомість. Поміщики намагались перекорити селян у покірних рабів, але останні не були «образом рпіння і глибокого спокою»².

І. Франко вказував, що панський гніт викликав не німу погливність, «але більше або менше свідому реакцію»³. (Для розуміння згадаймо лєнінське: «...селяни все ж боролися, як уміли і як могли»⁴.)

І. Франко вважав, що історія антикріпосницької боротьби селян була багата на факти, але не мала свого літописця. 1894 р. він писав, що «історія галицько-руських аграрних і громадських відносин за останні 100 літ ще не написана і матеріал для неї не підібраний»⁵.

І. Франко сам став одним із перших таких літописців. Він не тільки ретельно збирав документи, які висвітлювали життя і боротьбу трудящих мас періоду феодалізму, але й звервся до читачів журналу «Житє і слово», щоб вони проявляли ініціативу у відшукуванні історичного матеріалу, який може лежати по церквах, по горищах парафіяльних або скринях у померлих мужиків⁶.

Правда, йому вдалось зібрати небагато необхідних фактів, уряд тримав під замками адміністративні і судові архіви, в них найбільш зберігалось документальних свідчень про боротьбу селян. І Франкові доводилось користуватись рукописними матеріалами приватних власників, а їх було недостатньо для повного висвітлення і аналізу подій.

Тільки за часів Радянської влади відкрилась дійсна можливість для написання такої історії. Питанням аграрних, громад-

¹ І. Я. Франко. Панщина та її скасування в Галичині.— Твори, т. 19, р. 590.

² І. Я. Франко. Як пан собі біди шукав, стор. 107.

³ І. Я. Франко. З новим роком.— «Житє і слово», т. 6, кн. 1, 1897, р. 3.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 373.

⁵ І. Я. Франко. До історії галицько-руського селянства.— «Житє і слово», т. 1, кн. 1, 1894, стор. 66.

⁶ Там же.

ських відносин і боротьби селян в Галичині проти феодального гніту кінця XVIII — першої половини XIX ст. радянські історики присвятили багато своїх праць. Серед них монографічні дослідження М. Герасименка¹, Ф. Стеблій², І. Міллера³, О. Косачевської⁴, Г. Гербільського⁵ та ін. Усі ці праці є продовженням великої справи, яку розпочав І. Франко по написанню історії тієї частини українського народу, що перебувала під владою Австрії.

В працях радянських істориків знайшли підтвердження тенденції і явища історичного процесу періоду розкладу феодалізму, на які вказує І. Франко. Основними з них є посилення експлуатації трудящих мас у період переростання натурального господарства в товарно-грошове, при цьому кріпосницька організація праці тримається на дисципліні палки, наростання революційної боротьби трудящих мас, яка приймає різні форми і приводить до революції.

Однією з найбільш поширених форм боротьби селян проти поміщицького гніту періоду розпаду феодалізму були їх скарги на своїх поміщиків. Селяни Галичини, сподіваючись знайти захист від поміщицької сваволі, посиляли скарги в окружні, губернські канцелярії і навіть у надвірну канцелярію цісаря. Їм ще властивий був і наївний монархізм. Вони сподівались, що на захист людського права виступлять цісар, адміністративні власті і справедливість візьме верх над тиранством. Селяни не розуміли, що скарга, як і будь-яка петиція, могла бути задоволена тільки в тому випадку, «коли вона є загрозою, за якою стоїть компактна і організована маса»⁶.

І. Франко розумів, що така форма боротьби селян, як скарги, не могла привести до поліпшення їх долі. В одній з своїх рецензій він подає виписку зі звіту губернатора Франца Стадіона, який, характеризуючи становище селян у Галичині, писав, що скарги «розглядаються пізно і недбало, розслідування в цих справах тягнуться до безкінечності, а роками повторювані просьби і наполягання відхиляються. Тому не диво, що піддані спадають на думку взаємодопомоги і, вважаючи; що власті захищають інтереси дворів, вдаються до опору»⁷.

¹ М. П. Герасименко. Аграрні відносини в Галичині. К., 1959.

² Ф. І. Стеблій. Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту, К., 1961.

³ И. С. Миллер. Накануне отмены барщины в Галиции. — Ученые записки Института славяноведения АН СССР, т. 1. М., 1949.

⁴ Е. М. Косачевская. Восточная Галиция накануне и в период барщины в Галиции. Львів, 1965.

⁵ Г. Ю. Гербільський. Розвиток прогресивних ідей в Галичині в першій половині 19 ст. К., 1964.

⁶ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 25. К., 1934, стор. 14.

⁷ І. Я. Франко. Рецензія на кн. Dr. Bronislaw Zosinski. Winowajcy, Calicja w roku 1846. — ЗНТШ, т. 52, кн. 2, стор. 32.

У своїх працях І. Франко зазначав, що в розгляді скарг селян урядові власті завжди ставали на захист поміщиків, робили так, «як того вимагала панська користь»¹. Лише в тому разі, коли обурливі факти сваволі і насильства з боку панів вели до загострення наростаючої боротьби селян проти своїх поневолювачів, це викликало реакцію губернатора або віденських властей.

В праці «Грималівський ключ в р. 1800» на основі історичних документів, знайдених ним у Віконському архіві, І. Франко розповів про вперту боротьбу міщан містечка Товсте з домінією, яка за всяку ціну намагалась заставити їх нести підданські повинності, не передбачені інвентарем. Формою боротьби міщани обрали скарги, судові процеси і вели їх десятки років.

Описуючи процес спорів товстецьких міщан із домінією, І. Франко з властивою йому художньою майстерністю розкрив продажність чиновників, які захищали інтереси кріпосників як класу. Разом з тим він показав, з яким недовір'ям міщани ставились до чиновників, знаючи їх продажність. Вони вимагали заміни комісії, яка розглядала скаргу селян на місці, а коли вияснилось, що і друга комісія тягне руку за паном, міщани написали нову скаргу.

І. Франко розумів, що при всій продажності чиновників вони не могли завжди і всюди ставати на захист сваволі поміщиків. Чиновники змушені були виконувати також покладену на них експлуататорською державою функцію регулювання відносин між паном і підданим, щоб не допускати селян до більш рішучої форми боротьби. А тому вони виступали як «миротворці». Однак ця їхня місія супроводжувалась погрозами не так на адресу поміщиків, щоб не здирали десятої шкури з своїх підданих, як на адресу селян, щоб сиділи тихо, коли не хочуть бути покарані за порушення громадського спокою².

Поміщики, відчуваючи підтримку урядових властей, як вказував І. Франко, часто суворо карали селян за подачу скарг, маючи в своїх руках безпосередню зверхність над мужиком, мстились йому за скарги до властей³.

Селян, що скаржились, поміщики змушували виконувати найвищу форму панщини, яка підривала здоров'я скаржників і руйнувала їх майно. У згаданій вище праці «Грималівський ключ в р. 1800» І. Франко наводить приклад про пленіпотента містечка Товсте Матвія Ляховецького, який подав просьбу до губернії, «що боїться вертати додому, бо домінія за подану вперед жалобу буде його бити, коли губернія візьме його в свою опіку»⁴. Незважаючи на те, що домінія завірила в тому, що не

¹ І. Я. Франко. Панщина та її скасування в Галичині, стор. 559.

² І. Я. Франко. Грималівський ключ в р. 1800.— Твори, т. 19.

³ І. Я. Франко. Галицька індемнізація.— Твори, т. 19, стор. 378—461.

⁴ І. Я. Франко. Грималівський ключ в р. 1800, стор. 376.

буде переслідувати Ляховецького, він був сильно побитий. Цей акт товстецькі міщани оскаржили перед окружним комісаром. Комісія, що розглядала цю скаргу, намагалась довести, що побили Ляховецького не «офіціалісти» (придворні.— С. Ш.), але зрештою змушена була наказати домінії, винагородити Ляховецького «за побиття і за кошти лічіння»¹.

І. Франко розумів безперспективність такої форми боротьби, як скарги, але прихильно ставився до селян, які подавали скарги на своїх поміщиків, заводили з ними судові процеси. Він вважав, що все це пробуджує свідомість селян, згуртовує їх на боротьбу проти експлуататорів.

Селяни на посилення експлуатації поміщиками відповідають потоком скарг, невиходом на панщину, втечами, підпаленням поміщицьких маєтків, бунтами. В праці «Аграрні відносини в Галичині» М. Герасименко пише, що губернатор Галичини Урмені в 1804 р. висловлював занепокоєння з приводу того, що «селяни охоплені якоюсь скаргоманією»². Ф. Стеблій в праці «Боротьба селян Східної Галичини проти феодального гніту» приводить такі дані: кримінальними судами Галичини і Буковини було розглянуто в 1809 р. 22 справи селян, обвинувачених у підпалах, в 1810 р.— 51, в 1811 р.— 58, в 1813 р.— 49, в 1815 р.— 41 справу³. В цій же праці вказується, що селяни чинили опір феодальній експлуатації і відмовлялись нести феодальні повинності. В 1803 р. та на початку 1804 р. значних розмірів набрали селянські заворушення в Східній Галичині.

Для характеристики становища і боротьби селянства цього періоду І. Франко в своїй праці «Нариси з історії української літератури» приводить статут товариства священників, яке мав намір заснувати канонік Перемишльського єпископату І. Могилянський з метою видання популярних і релігійних книжок. Цей статут, за визнанням І. Франка, є важливим документом для історії нашого народу. Хоч він і написаний в попівсько-моралізаторському тоні, але окремі його місця, де йдеться про те, щоб заставити селян любити своїх панів, як класичних «батьків родини», — іронічні. Автор влучно окреслив багато важливих суспільних явищ своєї доби, влучно охарактеризував становище і настрої сільського люду⁴.

В статуті автор зазначає, що селянин вважає цісарські розпорядження, які наказують виконувати громадські обов'язки, державні податки, військову повинність «за саме зло, що має на увазі виключно його поневолення, і не тільки занедбує обов'язки щодо суспільства і його уряду, але навіть досить часто

¹ І. Я. Франко. Грималівський ключ в р. 1800, стор. 378.

² М. П. Герасименко. Вказ. праця, стор. 258.

³ Ф. І. Стеблій. Вказ. праця, стор. 75.

⁴ І. Я. Франко. Нариси з історії української літератури в Галичині.— Твори, т. 16. К., 1955, стор. 149.

проти цих обов'язків виступає; поміщиків, державців і посесорів земельних благ і навіть їхніх управителів і службовців вважає й називає якимись своїми тиранами й гнобителями, і або зовсім відмовляється виконувати підданчі обов'язки, або виконує їх менш щиро і менш дбайливо. Панські маєтки та їх прибутки вважає наслідком поту свого чола, тому краде їх при кожній відповідній нагоді, а навіть доходить до такого ступеня зухвальства і злочину, що не заважається під економії поміщиків і їхніх службовців підкладати огонь і перетворювати їх на попіл»¹.

Життєва практика селян вела їх по правильному шляху оцінки свого становища і вказувала на єдиний засіб поліпшення їх долі — боротьбою. І. Франко в своїх працях показує, що на шляху боротьби ніщо не могло спинити селян: ні режим терору, який встановлювався в домініях, ні страхи «страшного суду», якими залякували непокірних попи.

Особливо великих розмахів набирає боротьба селян, коли після Віденського конгресу настала доба загальної реакції².

Урядові органи, відчуваючи страх перед наростаючою боротьбою селян, з одного боку, запроваджували жорстокі заходи до порушників суспільного порядку, з другого ж — намагались спинити надто активних панів штрафами.

Поміщикам вигідніше було заплатити штраф, ніж простити підданому його непослух. І поміщики платили штрафи, а селян нещадно били.

Наводячи в праці «Панщина та її скасування в Галичині» дані про те, що за яких-небудь 40 років галицькі пани заплатили за биття і кривдження підданих більше як мільйон ринських штрафів, І. Франко іронічно зауважує: «Народолобці були, нема що казати»³. Шляхта запаморочена ненаситною жадобою наживи, ні перед чим не спинялась для забезпечення своїх вигод.

В своїй праці «Аграрні відносини в Галичині» М. П. Герасименко на основі дослідження історичних матеріалів робить висновки, що боротьба земельних власників за збільшення панщини, особливо після наполеонівських війн, становить найголовніший зміст їх господарської активності⁴.

На факти збільшення панщини в цей період, нового пограбування поміщиками селянських земельних наділів в своїх працях вказує і І. Франко. В праці «Панщина та її скасування в Галичині» він пише, що в 1819 р. під егідою губернатора Галичини барона Ганера проводиться нове так зване господарське обслі-

¹ І. Я. Франко. Нариси з історії української літератури в Галичині, стор. 148.

² Там же, стор. 152.

³ І. Я. Франко. Панщина та її скасування в Галичині, стор. 591.

⁴ М. П. Герасименко. Вказ. праця, стор. 224.

дування Галичини, складаються нові панщизняні інвентарі. В результаті чого «так звані рустикальні ґрунти, що їх посідали селяни, вийшли значно зменшені, громадські ліси, про які виразно згадують і Йосифільські петенти (декрети) — зникли, натомість загальна кількість тягарів значно зросла»¹.

У відповідь на нові пограбування селян ще з більшою силою піднімається хвиля селянських заворушень, які жорстоко придушуються урядовими властями.

Про одну з таких розправ, учинену над селянами с. Якубова Воля за їх участь в бунті, І. Франко розповідає на підставі документів королівського трибуналу в статті «До історії галицько-руського селянства» (1894).

Документи розповідають тільки про розправу над селянами і не вказують на причини виникнення і хід бунту. Все це лишилось невідомим для історії.

Семеро селян з цього села були засуджені самбірським кримінальним судом «за бунт і насильство» до різних строків тюремного ув'язнення. Після розгляду скарги засуджених селян трибунал виніс заключний вирок: засудження Василя П'янтака за участь в бунті на рік тяжкої в'язниці замінялось трьома місяцями в'язниці і 25 ударами палкою після відбуття ув'язнення. Селянам Бантранку Кузьмі, Михайлу Дмитреку і Семену Ковалю три місяці ув'язнення замінялись 25 ударами палкою.

Ці факти є яскравою ілюстрацією до слів Ф. Енгельса щодо функцій австрійського державного апарату і його правосуддя.

«Уряд,— писав Ф. Енгельс,— всюди суворо охороняв владу поміщика над дрібними феодально-земельними селянами, фабриканта — над фабричними робітниками, ремісничого майстра — над підмайстрами й учнями, батька — над сином, і всякий прояв непослуху карався так сильно, як порушення закону, за допомогою універсального знаряддя австрійського правосуддя — палки»².

І. Франко в своїх працях, наводячи окремі факти виступу селян проти сваволі поміщиків, їх наступу на економічні права, вказував, що «відомостей про бунти можна б назбирати ще дуже багато»³.

І дійсно, радянськими істориками зібраний багатий фактичний матеріал, який свідчить про масовість боротьби селян цього періоду.

З 1819 по 1822 р. вели вперту боротьбу селяни Комарівського ключа Самбірської округи, відмовлялись виконувати панщину селяни Ягільнецького ключа Чортківської округи; з 1822 по

¹ І. Я. Франко. Нариси з історії української літератури в Галичині, стор. 152.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 8. К., 1961, стор. 31.

³ І. Я. Франко. Панщина та її скасування в Галичині, стор. 594.

1829 р. кримінальними судами Галичини розглянуто 63 справи по обвинуваченню селян за їх участь в бунтах¹.

Селяни, вкрай розорені поміщицькими пограбуваннями, не бачили виходу з тяжкого становища. Частина з них покидала насиджені місця і переселялась в Бессарабію, Росію, інші ставали на шлях збройної боротьби проти гнобителів — йшли в опришки.

Ф. П. Шевченко в своїй праці «Іван Франко про польсько-українські відносини та історію Польщі» зазначає, що І. Франко був одним із перших істориків, який розкрив соціальні причини опришківства як форми селянського руху². Ось що писав І. Франко з цього приводу: «Розбійництво було з давен-давна нерозлучним товаришем хлопської неволі. Поневолений, битий, кривджений, підданий, не можучи знайти ніде полегшення, справедливості, тікав у ліси, в гори, приставав до купи таких самих одчайдухів, і хоч чув над собою в кожній хвилині загрозу смерті, все-таки рад був хоч під тою загрозою прожити свободно, а надно це мститися на своїх кривдниках»³.

Опришки — це мужні, волелюбні люди, які не хотіли коритись долі, приготованої їм панами, існуючим суспільним порядком. За переконанням Франка, вони всім своїм життям закладали протест проти існуючого ладу⁴. Все опришківство по своїй суті є виявом народних прагнень до волі, до змін існуючих порядків, до поліпшення життя. Саме так оцінював його І. Франко, коли писав, що особам більш живої вдачі, що прагнули до руху і зміни, залишалася лише одна дорога — опришківство, розбійництво, жебрацтво, хоч нелегальне, але вільне життя. Була це теж самотність на ті часи форма народного протесту проти пануючих суспільних порядків.

На противагу твердженням буржуазних істориків, які намагалися довести, що нібито причиною росту опришківського руху в 20-х роках були наполеонівські війни, які привели до зубожіння краю, І. Франко писав: «Мусило щось попхати народ до розпуки, я не помилюсь, коли скажу, що вчинилося не так загальне зубожіння краю наслідком війни, як власне нові постанови про ґрунтовий податок, нові інвентарії відбирання підданських ґрунтів, лісів і пасовиськ панами»⁵. В працях буржуазних істориків проводився тенденційний погляд на опришківство як на звичайне розбійництво. Буржуазні історики твердили, що опришок в рівній мірі був небезпечний як для поміщиків, так

¹ Ф. І. Стеблій. Вказ. праця, стор. 97, 100, 107.

² Ф. П. Шевченко. І. Франко про польсько-українські відносини та історію Польщі.— Наукові записки Інституту історії АН УРСР, т. 8, 1956, стор. 71—72.

³ І. Я. Франко. Панщина та її скасування в Галичині, стор. 594.

⁴ І. Я. Франко. Критичні письма о галицькій інтелігенції.— Твори, т. 16, стор. 39.

⁵ І. Я. Франко. Панщина та її скасування в Галичині, стор. 594.

і для селянина. І. Франко довів, що опришки мстили експлуаторам за селянські кривди, за що селяни «готові були помогати їм, давати їм поживу і притулок, остерігати перед засідкою, порадити та дати вказівки нападу на панський двір»¹.

Вказуючи на соціальний характер опришківського руху, І. Франко не заперечував у ньому окремі елементи розбійництва. Але він підкреслював, що не вони визначали основний зміст діяльності опришків. У своїй праці «Панщина та її скасування в Галичині» він вказував на заходи, які вживалися австрійським урядом для придушення опришківського руху. Ці заходи свідчили про його великий розмах. Австрійський уряд змушений був прийняти ряд законів, кинути військо, визначити винагороди за спіймання опришків. Для боротьби з опришками залучали охоронну службу, створювали загони гірських стрільців, які в народі називались пушкарями, встановлювали так звані громадські сторожі. Законом від 1820 р. визначалась нагорода — 25 ринських за кожного спійманого опришка, в 1822 р. за спіймання «розбійницької шайки» нагороду підвищили до 50 золотих дукатів. Та незважаючи на ці заходи, «напади не тільки не переставали, але робились чим раз докучливішими»². З спійманими опришками жорстоко розправлялись: їх катували, вбивали або вішали цілими групами, скидали з високих скель. Під час катування, страсти опришки поводити себе мужньо, з почуттям своєї гідності звертались до селян з прощальними промовами, глузували з панів³. І Франко наводить такий факт, взятий ним з книги К. Вл. Запа «Дороги і поїздки по галицькій землі». Автор цієї книги, проїжджаючи дорогами Галичини, побачив шибениці, на яких вішали опришків ще в 20-х роках. Поблизу с. Надвірне разом вішали сімох опришків: поки одного вішали, інші спокійно сиділи на землі, курили люльки, чекаючи своєї черги. І. Франко з цього факту робить висновок, що ці люди, видно, не з добра йшли на розбій і покидали це життя так спокійно і байдуже.

Жорстокий терор привів до послаблення руху опришків перед 30-ми роками, але зупинити його зовсім не міг. І. Франко вказує, що в горах, особливо на Гуцульщині, аж до самого знесення панщини існувала ще особня сторожа від розбійників, так звані пушкарі, установлені ще за польських часів⁴.

Рух опришків, за переконанням І. Франка, відіграв позитивну роль в історії суспільного розвитку. Будучи складовою частиною антифеодальної боротьби селян, він спричинився до скасування існуючого ладу. Не випадково І. Франко відносив до

¹ І. Я. Франко. Панщина та її скасування в Галичині, стор. 594.

² Там же.

³ В. Гнатюк. Народні оповідання про опришків. Етнографічний збірник, т. 26. Львів, 1910, стор. 231—233.

⁴ І. Я. Франко. Панщина та її скасування в Галичині, стор. 633.

«національної історії» минулого опришків «з Довбушами і Баюраками»¹. Опришківський рух він вважав складовою частиною минувшості українського народу, і тієї минувшості, на якій є чому повчитися, а тому в статті «Наш театр» (1892) він радив письменникам в своїх творах, зокрема драматичних, висвітлювати цю сторону історії свого народу.

Опришківський рух широко висвітлюється в наші часи. Цьому питанню радянські історики присвятили значну кількість праць. Серед них В. Грабовецький², О. Білоус³, Е. Косачевська⁴, Є. Дракохруст⁵ та ін.

Черговим пограбуванням селян після так званого інвентарного опису в 1819 р. було загарбання урядом і поміщиками в 1821 р. галицьких громадських шпихлірів.

Існування страхового фонду, яким були громадські шпихліри, введені в 1884 р. декретом Йосифа II, І. Франко розглядав як одну з прихованих додаткових форм феодальної експлуатації⁶. Тепер же, в період широкого наступу на економічні права трудящих, урядові кола разом з поміщиками відкрито пішли на безсоромне пограбування селян. Страховий фонд, який переховувався у цих амбарах, уряд вилучив для потреб війська, а вартість цього хліба виплатив поміщикам. І. Франко не раз піднімав голос, щоб були повернуті селянам їх гроші за забраний хліб, сума яких в 1890 р. разом з процентами становила 10 млн. ринських.

Силою «панського нагніту буків, диб та колодок», військовою силою і масовими репресіями, урядові вдалося зламати опір селян і провести «урбаріум». Проте одним тиранством не можна було втихомирити селян. Вони продовжували вести боротьбу, і з кожним роком вона була більш організованою, селяни проявляли в ній більше стійкості і мужності.

За переконанням І. Франка, зростання боротьби селян було яскравим виявом глибокого розкладу і кризи феодально-кріпосної системи, однієї з головних рушійних сил ліквідації її. В 30—40-х роках далі розвивається процес становлення товарно-грошових відносин⁷. Поміщицьке господарство, як вказував

¹ І. Я. Франко. Наш театр.— Твори, т. 16, стор. 184.

² В. В. Грабовецький. З історії опришківського руху середини XVIII століття.— З історії західноукраїнських земель, т. 5. К., 1960, стор. 25—36.

³ О. Білоус. Олекса Довбуш. К., 1940.

⁴ Е. М. Косачевская. Народные мстители — галицкие опрышки.— Вестник Ленинградского университета, 1948, № 3, стор. 46—64.

⁵ Е. П. Дракохруст. Опришки (Из истории крестьянских движений в Западной Украине XVII—XVIII веков).— Труды Государственного исторического музея, вып. 27. М., 1955, стор. 31—68.

⁶ І. Франко. Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784—1840 рр.— Твори, т. 19, стор. 386.

⁷ Е. М. Косачевская. Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г. Л., 1955, стор. 30.

І. Франко, відчуває «чим раз більшу потребу готового гроша»¹, в зв'язку з чим поміщики посилювали експлуатацію селян, запроваджували різного роду повинності. В книзі М. Герасименка наводяться факти, що свідчать про збільшення поміщиками панщини з 133 до 162 днів на рік. З метою підвищення ефективності панщини замінювали щоденну панщину відрядною. Поміщики вводили нові, раніш не існуючі повинності: рубка дров у лісі для пана, ремісничий податок, «пенькові», «порогові», «покладанні» та ін.

В оповіданні «Панщизняний хліб», «що цілком своїм змістом належить до панщизняних відносин, перед роком 1848»², І. Франко устами селянина Андрія Крицького передає образну картину жорстокої експлуатації селян поміщиками.

«Одного разу, — розповідає Андрій Крицький, — було якось коло полудня. Саме пшеничні жнива були. Вигнали людей на панський лан, і власне вже один вижали. Треба було йти на другий лан, аж ген на другім кінці поля, за гостинцем. Ви, пане, думаєте, що така проста річ була перейти з одного лану на другий...

Пани все лоточили своїх наставників: «Не вмієте порядку держати, часу багато тратите, поки з одного лану на другий перелізите». А наставникам то що, вони на конях, нагайки в руках... То скоро одного лану діжнуть, зараз кричить:

— А ну, щодуху на другий лан! Далі!

І пускають коні тропом, а всіх женців, старих і малих, серед сквару і спраги, серед куряви чи дощу, женуть перед собою. Втомлені важкою працею, не встигали віддихнути, люди біжать, що можуть вискочити»³.

Ці роки історії галицького селянства, як зауважував І. Франко, «живі досі в пам'яті нашого підданського народу під назвою «тісних років»⁴, про що свідчать часті недороди, голод, масові покарання кріпаків і багаточисленні скарги від них⁵.

Сваволі шляхти у ставленні до селян не було меж. По її волі панські прислужники щедро сипали на спину старих і малих канчуки, буки, які пани присуджували звичайно в круглих числах—25, 50 і т. д. За спізнення на панщину ввечері винний припинався за руки і ноги на браму, а кожний робітник, чи брат, чи батько, проходячи, мусив прип'ятому плюнути в лице⁶.

Особливо тяжким стає становище селян Галичини в 1846—1847 рр. Внаслідок засухи почався голод, розповсюджувались

¹ І. Я. Франко. Грималівський ключ в р. 1800, стор. 339.

² І. Я. Франко. Передне слово до збірки «Панщизняний хліб» і ін. опов.— Твори, т. 3. К., 1950, стор. 468.

³ І. Я. Франко. Панщизняний хліб.— Твори, т. 3, стор. 203—204.

⁴ І. Я. Франко. Знадоба до вивчення мови і етнографії українського народу.— «Світ» (Львів), 1882, № 18-19, стор. 327.

⁵ І. Я. Франко. Лук'ян Кобилиця.— ЗНТШ, т. 59, 1902, стор. 10.

⁶ І. Я. Франко. Критичні письма о галицькій інтелігенції, стор. 34.

інфекційні захворювання (спочатку тиф, а після холера). Від голоду і хвороб в окремих селах вимерло до 80% всіх жителів¹. І. Франко в праці «Причинки до історії 1848 року» (1909) приводить лист Желеського, офіцера австрійської армії, своєму знайомому Івану Федоровичу, посесору Гримайлова, який писав про становище у цей час в гірській місцевості Галичини: «У горах така нужда, що навіть не можна було дістати хліба. Ми здибали там скрізь крайню бідність, напівопущені і вимерлі села, та й тепер іше тиф пориває тут і де інде багато, багато жертв»².

Таке становище селян породжувало загострення класових протиріч, викликало у підданих, як писав І. Франко, завзяту ненависть до своїх гнобителів, яка була джерелом нестихаючих селянських заворушень. І. Франко в своїй праці «Панщина та її скасування в Галичині», посилаючись на М. Кубракевича, який описав бунт 1832 р. в с. Нагуевичах, наводить його слова: «Із 100 таких випадків я описав лише один, бо він відбувся перед моїми очима»³. Радянські історики І. Нефедов⁴, І. Стеблій, М. Герасименко, О. Косачевська зібрали багатий матеріал про заворушення селян Галичини цього періоду. Посилаючись на велику кількість неопублікованих джерел, М. Герасименко і І. Стеблій вказують на уперту боротьбу селян літом 1838 р. в Чортківському і Заліщинському округах⁵.

Для придушення цих і других заворушень австрійський уряд посилав військові загони у села, де вони не лише харчувались за рахунок селян, а й грабували їх. І. Франко на підставі селянських переказів пише, що «вояки різали воли: шкуру лишали, а м'ясо варили і їли». Не задовольняючись цим, вони забирали з хат усякі віктуали (продукти. — *С. Ш.*)⁶.

Селянські заворушення жорстко придушувались, але після цього мир і згода між поміщиком і його підданими не наступали. Причини, що породжували ці заворушення, залишались не усуненими. Це спричинялося до вибуху нових, вже більш організованих і більш тривалих виступів селян, якою і була так звана мазурська різня 1846 р. в Західній Галичині і селянські заворушення в Східній Галичині.

В умовах безперервного наростання революційного руху народних мас, «коли в повітрі пахло хлопськими розрухами», польські пани виношували надію позбавитись в Галичині влади австрійських верхів, щоб бути тут повними владарями⁷.

¹ Е. М. Косачевская. Вказ. праця, стор. 36.

² І. Я. Франко. Причинки до історії 1848 року.— ЗНТШ, т. 88, кн. 2, 1909, стор. 96.

³ І. Я. Франко. Панщина та її скасування в Галичині, стор. 694.

⁴ И. М. Нефедов. Крестьянское движение в Западной Галиции в 1932—1933 гг.—Краткие сообщения Института славяноведения. М., 1955, стор. 42—71.

⁵ М. П. Герасименко. Вказ. праця, стор. 265.

⁶ І. Ф. Стеблій. Зворушення на Чортківщині в 1858 році.— Доповіді та повідомлення, вип. 8, ч. 1. Львів, 1958.

⁷ І. Я. Франко. Лук'ян Кобилиця, стор. 9.

І. Франко вказував, що ще в 30-х роках представники буржуазно-шляхетських підпільних організацій, які складались головним чином з передової студентської молоді і дрібних шляхетських підпільних організацій, робили спробу вести революційну агітацію серед селян з метою залучити їх до національно-визвольного повстання. На застереження великих шляхетських магнатів, що селяни, наслукавшись революційних думок, виступлять проти шляхти, вони відповідали, що шляхта найліпше зробить, коли добровільно зречеться своїх привілеїв, порівняється і побратается з людию, здобуде його довір'я. Окремі з них, такі, як Каспер Пеглинський, Михайло Попель, Йосиф Бергульський та інші, вели агітацію серед селян Східної Галичини. Вони вказує І. Франко, тягли селянина до бунту, кіс, ножів і до підпалів, малювали яскравими фарбами його недолю, котру, зрештою, селянин ліпше знав, ніж вони. Вся їхня пропаганда спрямовувалась не проти шляхти, а проти німців, які нібито одні були причиною всіх поневірянь селян, тоді як вони знали, що «не німці, не податки і не рекрутчина були їх більшим лихом, а шляхта, панщина і вся їх несправедливість»¹.

Але селянин «не думав рушити пальцем за відбудування Польщі, не вірив обіцянкам химерних «паничів», що самі поляки дарують йому панщину, скоро тільки він вижене з краю німців...», а, бачачи, що між австрійськими властями і польськими поміщиками назріває схватка, був готовий використати становище в своїх інтересах»². Потрібний був лише поштовх, щоб почалося антифеодальне селянське повстання³. І. Франко говорив, що в умовах наростання антифеодальної боротьби селян шляхта почала «освоюватись з думкою, що панщині вже недовго тривати». На своїх сеймах вона почала обговорювати внески, «меморіали» про зміни існуючих порядків.

І. Франко, заперечуючи польським буржуазним історикам, які намагались довести, що шляхта в 1842—1845 рр. виявила найширшу охоту знести панщину, але уряд не дозволив⁴, переконливо доводить, що шляхта почала обговорення на своїх сеймах цього питання не з благонаміреною метою по відношенню до селян. Вона, по-перше, боялась збройного повстання селян, по-друге, намагалась вирвати з рук австрійського уряду ініціативу щодо вирішення цього питання, щоб цим самим завоювати авторитет серед селян, перетягнути їх на свій бік, а після, опираючись на їх плечі, досягти своєї давнішньої мети — бути одним хазяїном цих же селян.

І. Франко наводить слова шляхтича Тадея Василевського з його виступів на одному з сеймів, де обговорювався його проект

¹ І. Я. Франко. Панщина та її скасування в Галичині, стор. 598—599.

² Там же, стор. 601.

³ Революція 1848—1849 рр., т. І. М., стор. 86.

⁴ І. Я. Франко. Панщина та її скасування в Галичині, стор. 603.

знесення панщини. Т. Василевський, переконуючи шляхту в шкідливості і небезпечності панщини, говорив:

«Знести в нашому краю панщину добровільним способом, значить, повернути краєві спокій, зробити неможливими холопські бунти... Повинні це зробити самі дідичі, бо їм потрібно цілком і скоро погодитись з народом, повинні се зробити швидко, бо ану ж уряд сам схоче скасувати панщину, з їх шкодою! Дідичі не повинні боятись деяких жертв, аби тільки забезпечити собі будущину»¹.

Обговорюючи внески на своїх сеймах, шляхта, охоплена страхом перед наростаючою революцією в масах, все-таки ніяк не могла звикнути до думки, що можна жити без панщини. Вона докладала всіх зусиль до того, щоб загальмувати процес скасування панщини, розтягнути його як можна на більший строк, при цьому безсоромно грабувати селян.

Та не її уже сила була, зазначає І. Франко, спинити віз у розгоні. Удари революційних заворушень ставали все більш грізнішими і частими.

«Шляхта,— писав І. Франко,— не знала, що резолюцію на шумну ухвалу їх внеска про скасування панщини дасть не цар, а «холопські», мазурські сокири та ціпи»².

Таким чином, на основі аналізу історичних фактів у своїх працях І. Франко приходять до незаперечного висновку, що глибока криза суспільно-політичних порядків вела до скасування феодалізму, який не забезпечував можливості створення нормальних умов життя і праці народу, стояв перепорою на шляху соціального і національного визволення. І. Франко переконливо довів, що не за своїм власним бажанням як уряд, так і поміщики дійшли висновку про необхідність скасування існуючих суспільних порядків, а змусили їх до цього грізні хвилі класової боротьби селян.

С. М. Шевченко

И. Я. ФРАНКО О КЛАССОВОЙ БОРЬБЕ КРЕСТЬЯН ГАЛИЦИИ В ПЕРИОД РАСПАДА ФЕОДАЛИЗМА

Резюме

В своих работах И. Франко большое внимание уделял вопросу освещения роста антифеодальной борьбы крестьян конца XVIII — начала XIX в. Он правильно раскрыл ее причины, одной из которых являлось усиление эксплуатации крестьян феодалами, осветил формы, которых набирала она, и указал на ее роль в ликвидации крепостного права.

¹ І. Я. Франко. Панщина та її скасування в Галичині, стор. 604.

² Там же, стор. 608.

В период разложения феодализма одной из форм борьбы крестьян были жалобы. И. Франко показал, что эта форма борьбы не могла привести к улучшению их положения, но она пробуждала их сознание, объединяла на борьбу против эксплуататоров.

В работах писателя нашли свои освещения такие формы борьбы крестьян, как бунты, опишничество, набравшие широкого размаха в Галиции накануне реформы 1848 г. Он был одним из первых историков, который раскрыл социальные причины опишничества как формы крестьянского движения.

Опишничество, по его убеждению, являлось составной частью антифеодальной борьбы крестьян, сыграло положительную роль в истории общественного развития.

На основании анализа исторических фактов в своих работах И. Франко приходит к выводам, что глубокий кризис общественно-политических порядков привел к ликвидации феодализма, который не обеспечивал возможности создания нормальных условий жизни и труда народа, стоял преградой на пути социального и национального освобождения.